

op zichzelf ook zijn, vergeleken met het ontwikkelde model staan zij te zeer op zichzelf. Het slot van het hoofdstuk over het kJeermaekersgilde bijvoorbeeld is te algemeen en te kort om te begrijpen met welke specifieke middelen uit het geschetste model deze gilden nu hun monopolie konden handhaven (89-90).

Dit bezwaar geldt ook voor de andere hoofdstukken. Voor alle duidelijkheid: de hoofdstukken vind ik stuk voor stuk fraaie en informatieve essays. Mijn bezwaar geldt de mate waarin zij antwoord geven op de opgeworpen probleemstelling en het ontwikkelde model toetsen. Ook het korte slothoofdstuk ('Een begrensd monopolie'; in de kopregel helaas verkeerd weergegeven als een 'onbegrensd' monopolie) grijpt daarop te weinig terug. Onder het kopje 'Marktcondities' wordt enkel ingegaan op de factoren die bepaalden of producenten en verkopers zich al dan niet aan de gildenwetten conformeerden (dus alleen het derde element van het model). Deze factoren zijn de schaal van de afzetmarkt (waarbij schaalvergroting als gevolg van urbanisatie zowel de externe als interne verhoudingen van de gilden beïnvloedde) en de aard van de markt. Ten aanzien van deze laatste factor concludeert de onderzoekster dat het gezag van de gilden in de praktijk slechts een bepaald gedeelte van de afzetmarkt bereikte (voornamelijk de maatkleding) (272-275). Hierna volgen twee paragrafen ('Het gildenmonopolie onder vuur' en 'Gevestigden en buitenstaanders'), die duidelijk maken hoe de gilden tenslotte ten onder zijn gegaan. Toen de gilden zich aan het eind van de Middeleeuwen en het begin van de vroegmoderne tijd aan de veranderende marktverhoudingen moesten aanpassen, waarbij de uitbreiding van de markt buiten de maatkleding allerlei mogelijkheden bood aan nieuwkomers, joden en vrouwen, trachtten de gilden hun marktaandeel te behouden door de gelederen te sluiten en vervolgens, toen dat niet lukte, door over te gaan op een strategie van insluiting van groepen die hen bedreigden (kleerwinkeliers en wollenaaisters) (278). Deze opzet van het slothoofdstuk wekt de indruk dat de probleemstelling van het boek niet zozeer was hoe de gilden hun monopolie behielden, maar hoe zij het kwijt raakten. Dat is ook een interessant probleem, maar wel een ander dan beloofd. Deze structurele kritiek neemt niet weg dat het boek op uitvoerig archiefonderzoek steunt en in de hoofdstukken inzicht geeft in wat er behandeld wordt. Gezien haar kwaliteiten als schrijfster (zij het met soms een te trendy taalgebruik, zoals 'een deuk slaan in het mannelijk monopolie van de meesterkieernmakers' (234)) is het wachten op haar volgende publicatie.

Bob Reinalda

A. Goosens, *Les inquisitions modernes dans les Pays-Bas méridionaux 1520-1633*, I, *La législation*, II, *Les victimes* (Spiritualités et pensées libres; Brussel: Editions de l'Université de Bruxelles, 1997, 1998, 215 + 251 blz., resp. Bf 995,- en Bf 1100,-, ISBN 2 8004 1170 8 resp. 2 8804 1199 6).

De inquisitie is een beladen onderwerp in de geschiedschrijving, vol clichés en vooroordelen. In haar studie over de inquisitie in de Zuidelijke Nederlanden heeft de auteur zich ten doel gesteld om dit thema zonder vooringenomenheid te bestuderen op basis van eigen onderzoek in de daarvoor aangewezen archieven (Simancas, Brussel, Rijssel) en door het resultaat van eerdere studies opnieuw kritisch onder de loep te nemen. Nadat zij op dit onderwerp is gepromoveerd aan de Université Libre te Brussel, presenteert zij haar studie nu voor een breder publiek in twee delen: het eerste deel gewijd aan de wetgeving, het tweede deel aan de slachtoffers.

Er is geen sprake van *de* inquisitie, maar van drie verschillende inquisities: de pauselijke, de bisschoppelijke en de wereldlijke. De pauselijke inquisitie bestond uit onderzoekers die door de Heilige Stoel rechtstreeks werden benoemd en die alleen aan Rome verantwoording verschuldigd waren. De bisschoppelijke inquisitie was georganiseerd door de bisschop, die door middel van deze rechtbank corrigerend optrad tegen afwijkende geloofsovertuigingen in zijn diocees. Was dat bisdom uitgestrekt, dan kon hij officialen aanstellen als geloofsonderzoekers in die steden die ver van zijn bisschopszetel verwijderd lagen. De wereldlijke of staatsinquisitie werd ingesteld door Karel V en voortgezet door diens opvolgers. Deze vormde een wezenlijk onderdeel van de godsdienstpolitiek van de Habsburgse vorsten, die een compromisloze handhaving van het katholicisme in hun vorstendommen voorstonden. Mevrouw Goosens geeft toe dat de resultaten van haar studie de stelling van Henri Pirenne, dat Karel V de hoofdverantwoordelijke is geweest voor de instelling van de wereldlijke inquisitie, bevestigen. Minutieus heeft zij alle ordonnanties, plakaten en edicten bestudeerd die belrekking hadden op de geloofsvervolging (afzonderlijk chronologisch gepresenteerd in een bijlage van tien bladzijden aan het einde van deel 1). Ging in het verleden de aandacht dikwijls uitsluitend uit naar de slachtoffers van de vervolging, in haar eerste deel besteedt zij vooral aandacht aan de juridische organisatie van het vervolgingsbeleid. De complicerende factoren waren van verschillende aard. Aangezien Karel V als hertog of graaf over de afzonderlijke gewesten van de Nederlanden regeerde, betekende dit in de praktijk een verboddeling van de wetgevende arbeid. Zijn wereldlijke inquisitie had tot gevolg dat de drie verschillende inquisitoriale organisaties elkaar in de wielen reden, in plaats van samen te werken. Complicerend was bovendien het hypothetische verschil tussen enerzijds het schuldig zijn aan ketterij, de taak van de pauselijke en bisschoppelijke inquisitie en anderzijds het overtreden van de ordonnanties en plakaten, de taak van de wereldlijke inquisitie. De aanwezigheid van keizer Karel in de Nederlanden betekende doorgaans een verheviging van de geloofsvervolging. Sinds 1529 behoorde het verbeurd verklaren van goederen tot de steeds vaker terugkerende strafmaatregelen, zodat de Franse ambassadeur opmerkte dat het Karel minder om de handhaving van het katholicisme, dan om zijn eigen voordeel te doen was. De telkens noodzakelijke herafkondiging van de plakaten (om het halfjaar: daags voor Kerstmis op 24 december en op Sint-Jan: 24 juni) maakt duidelijk dat de lagere overheden dikwijls niet toezagen op de strikte naleving van de plakaten. In het laatste decennium van Karels bestuur was de inquisitie al zo gehaat dat het beruchte plakkaat van 1550 op last van de keizer geen melding meer mocht maken van de termen inquisiteur en inquisitie. Filips II zette de strenge godsdienstpolitiek van zijn vader voort en trok de koorden nog strakker aan: hij wenste geen milde strafmaat meer waar dat voordien nog wel werd toegestaan en hij liet het begrip ketterij ruimer interpreteren. De vervolgingspolitiek beleefde een hoogtepunt onder de Raad van Beroerten van Al va. Toch was ook dat een maatregel van tijdelijke aard: de bisschoppelijke herindeling bood aan de talrijker en veel kleinere bisdommen de mogelijkheid om voortaan zelf het oog te houden op de ketterij per diocees. Bij de Pacificatie van Gent kon in de opheffing van de wereldlijke inquisitie dan ook (tijdelijk) worden toegestemd: de bisschoppen konden het verder zelf wel af. Nog meer dan een halve eeuw bleef de geloofsvervolging in het zuiden een realiteit: de aartshertogen handhaafden wel degelijk de burgerlijke inquisitie, ter doorbreking van het bisschoppelijk monopolie. Pas in 1657 werd de burgerlijke inquisitie afgeschaft.

Het grote voordeel van deze studie is dat mevrouw Goosens de complexe materie in de samenstellende bestanddelen heeft ontleed, toegelicht met aan de archieven ontleende feiten. Zo gelastte de Geheime Raad op 25 februari 1567 als maatregel tegen de verbreiding van het doperdom, dat pasgeborenen binnen vierentwintig uur moesten worden gedoopt, op straffe des

doods voorouders en vroedvrouw (II, 116). Het waren heus niet alleen de landsvorsten die op strenge vervolging aandrongen. De archieven van Simancas bevatten een helaas niet verder geciteerd rapport van de graaf van Horn, die in 1562 adviseerde om ketters levenslang op te sluiten, hun goederen te confisqueren en streng aan te dringen op katholiceitsverklaringen (II, 90). Buitengewoon waardevol zijn vooral de strikt chronologische beschouwingen over de wetgeving ten tijde van de troebelen in de jaren zestig, en ten tijde van het zoeken naar een evenwicht tussen de verschillende godsdiensten in de jaren zeventig en tachtig.

Zodra de schrijfster de chronologie echter loslaat, ontglipt haar én de lezer de greep op de materie. In haar cijfermateriaal is nergens sprake van een uitsplitsen naar de drie verschillende inquisities en telt zij alle slachtoffers bij elkaar op. Het gebruik van de tortuur licht ze evenmin toe. Was alle inquisities alles toegestaan, of gold hier — zoals voor de Spaanse inquisitie — een strenge inperking van het door pijniging verkrijgen van bekentenissen? De afbakening van het onderzoeksterrein tot het huidige België is eigenlijk niet te verontschuldigen. Bij de straf van de verbanning is de auteur kennelijk onbekend met het verschijnsel van het bannen *binnen* een gemeenschap, juist om vat te houden op de bekeerling, in plaats van deze te verbannen naar andere gewesten of landen. De opsplitsing van de studie in twee delen heeft ook geleid tot overbodige herhalingen. Onnodige uitweidingen en algemene beschouwingen over historiografische thema's voegen niets nieuws toe en verraden eerder een onvertrouwdheid met de zestiende-eeuwse geschiedenis in bredere zin.

Het zou gemakkelijk zijn ons vrolijk te maken over het feit dat de auteur Robert Fruin een jezuitet noemt, of de katholieke Belgische historicus Guido Marnef een protestant. Maar een principiële kant hebben deze — niet onvergeeflijke — vergissingen wel. Nemen de onderzoekers van de Universiteit Libre te Brussel een zo geïsoleerde plaats in het intellectuele leven in het land van Gachard in, dat ze niemand in Vlaanderen of Brussel (of Nederland!) kunnen vinden om dit soort ongerechtigheden te verbeteren? Want deze dwaasheden wekken twijfel aan die resultaten die wel tot het specifieke onderzoek behoren. Het siert de auteur dat ze soms in haar Franse betoog enkele citaten in het Nederlands geeft en veel Nederlandstalige literatuur vermeldt. Het zou van meer respect voor het Nederlands getuigen als zij of de uitgever daarbij voortaan een corrector in de arm zouden nemen. Deze ernstige bedenkingen nemen echter niet weg dat het aanbeveling verdient de op zich belangwekkende onderzoeksresultaten eens op een geserreerde wijze ook aan het Nederlandstalige publiek aan te bieden.

Anton van der Lem

Z. van Ruyven-Zeman, *The stained-glass windows in the Sint Janskerk at Gouda 1556-1604* (Corpus vitrearum Netherlands III; Amsterdam: Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen, 2000, 365 blz., f350,-, ISBN 90 6984 269 6).

Het derde deel uit de Nederlandse afdeling van het 'Corpus vitrearum mcdii aevi', een serie met vele publicaties over gebrandschilderde ramen van — thans — twaalf Europese landen en de Verenigde Staten, volgt driejaar na deel één (zie *BMGN*, CIV (1999) 398-399) terwijl deel twee nog moet verschijnen. Het is grosso modo op dezelfde wijze opgezet als het vorige gepubliceerde deel. Prachtige kleurenfoto's van de zes gebrandschilderde ramen in de kooromgang van de Goudse Sint Janskerk (die van voor de reformatie dateren: 1554-1571) en van de heraldische glazen en de negen ramen in het schip en het transept, die na de reformatie door het hoogheemraadschap van Rijnland en Hollandse steden zijn geschonken (1593-1604), illustre-